BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM HÀ NỘI

-----ꕥ📖ꕥ-----

ĐOÀN THỊ NGỌC ANH

TRUYỀN THUYẾT PHẠM NHAN VÀ TÍN NGƯỠNG THỜ ÁC THẦN CỦA NGƯỜI VIỆT Ở BẮC BỘ

Chuyên ngành **: Văn học dân gian**
Mã số **: 9 22 01 25**

TÓM TẮT LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

HÀ NỘI - 2019

Công trình được hoàn thành tại

TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM HÀ NỘI

Người hướng dẫn khoa học: **PGS.TS. Nguyễn Thị Bích Hà**

Phản biện 1: GS.TS Lê Chí Quế

Trường ĐHKHXH&NV - ĐHQG Hà Nội

Phản biện 2: GS.TS Nguyễn Chí Bền

Viện VHNTQG Việt Nam

Phản biện 3: PGS.TS Trần Đức Ngôn

Trường Đại học Văn hóa

Luận án sẽ được bảo vệ trước Hội đồng chấm luận án cấp Trường họp tại Trường Đại học Sư phạm Hà Nội

Vào hồi .....giờ ..... ngày ..... tháng..... năm……

Có thể tìm hiểu luận án tại thư viện

- **Thư viện Quốc Gia, Hà Nội**
- **Thư viện Trường Đại học Sư phạm Hà Nội**

MỞ ĐẦU

1. Lí do chọn đề tài

Phạm Nhan là một nhân vật phản diện tiêu biểu trong truyền thuyết của người Việt. Phạm Nhan đại diện cho sức mạnh ác gây nên những thương đau và tổn thất cho dân tộc và nhân dân. Trái ngược hoàn toàn với những nhân vật anh hùng trong truyền thuyết được nhân dân tôn vinh, ngợi ca với một niềm tin tưởng mãnh liệt về sự bất tử và phù trợ của họ, Phạm Nhan lại là nỗi khiếp sợ, niềm kinh hãi muôn đời của nhân dân. Trong thế giới tâm linh của con người Phạm Nhan được xếp vào hàng ác thần. Truyền thuyết về Phạm Nhan nói riêng và mảng truyền thuyết về ác thần nói chung chưa được nghiên cứu nhiều, hay nói đúng hơn mới chỉ có ở một số bài nghiên cứu lẻ tẻ. Vì vậy, tìm hiểu truyền thuyết về Phạm Nhan là một cách tiếp cận hoàn toàn mới dưới góc độ của chuyên ngành nghiên cứu văn học dân gian.

Truyền thuyết Phạm Nhan có ảnh hưởng sâu rộng đến đời sống văn hóa dân gian. Nhân vật Phạm Nhan trong truyền thuyết với ác thần Phạm Nhan trong tín ngưỡng và tập tục dân gian có sự liên kết bền chặt với nhau. Mối tương quan giữa truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt cho thấy một diện mạo văn hóa đa sắc màu và cũng vô cùng phức tạp. Xưa nay giới nghiên cứu quan tâm nhiều tới các hình thức tín ngưỡng thờ phúc thần mà bỏ qua một loại hình tín ngưỡng đặc biệt đang hiện tồn trong đời sống dân gian. Đó là tín ngưỡng thờ ác thần. Để đi tìm một cứ liệu khoa học có tính chất tổng hợp hay mô tả hình thức tín ngưỡng thờ cúng ác thần của người Việt là một việc vô cùng khó khăn đối với những người quan tâm đến vấn đề này. Do đó nghiên cứu đề tài *Truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt ở Bắc Bộ*, chúng tôi mong muốn sẽ mang đến những ý nghĩa khoa học và thực tiễn soi tỏ mặt khuất lấp trong đời sống tín ngưỡng người Việt

2. Mục đích, nhiệm vụ nghiên cứu

2.1. Mục đích nghiên cứu

Luận án nhằm mục đích tìm hiểu những vấn đề sau:

- Qua việc nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan, chúng tôi muốn tìm hiểu một cách toàn diện hơn về thể loại truyền thuyết trong văn học dân gian và văn hóa dân gian.

- Tìm hiểu truyền thuyết và tín ngưỡng Phạm Nhan trong tục thờ ác thần của người Việt là cách để người viết tăng cường khả năng nghiên cứu và hiểu sâu sắc hơn về một loại tín ngưỡng vốn vẫn tồn tại trong đời sống văn hóa Việt mà chưa được giới nghiên cứu folklore quan tâm.

2.2. Nhiệm vụ nghiên cứu

- Xác định cơ sở lí thuyết và thực tiễn của đề tài, minh định một số khái niệm, thuật ngữ có liên quan tạo cơ sở để triển khai vấn đề cần nghiên cứu, tổng hợp được lịch sử nghiên cứu về ác thần, lịch sử nghiên cứu về Phạm Nhan ở Việt Nam cũng như trên thế giới. Đánh giá được tình hình nghiên cứu và nêu lên định hướng của đề tài.
- Thống kê, khảo sát số lượng, sự phân bố truyền thuyết Phạm Nhan qua các nguồn tư liệu. Khai thác truyền thuyết Phạm Nhan ở các phương diện nội dung và hình thức thể hiện. Tìm hiểu truyền thuyết Phạm Nhan trong hệ thống truyền thuyết dân gian người Việt để làm nổi bật những đặc trưng nghệ thuật so với những truyền thuyết về các nhân vật phúc thần khác trong văn hóa dân gian người Việt.
- Đặt Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian. Làm rõ bản chất của hiện tượng Phạm Nhan trong văn hóa tín ngưỡng người Việt. Tìm hiểu những dấu tích thờ cúng và những phong tục dân gian có liên quan đến Phạm Nhan. Lý giải nguyên nhân tồn tại những hoạt động tín ngưỡng Phạm Nhan trong cộng đồng.
- Từ hiện tượng Phạm Nhan, mở rộng tìm hiểu về tín ngưỡng thờ cúng ác thần của người Việt ở Bắc Bộ. Hệ thống hóa số lượng, di tích và mô tả những nghi thức sinh hoạt, những hèm tục trong tín ngưỡng thờ ác thần. Nêu được những đặc điểm có tính chất quy luật của hiện tượng thờ cúng ác thần trong đời sống tâm linh người Việt.

3. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu

3.1. Đối tượng nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu chính: truyền thuyết về Phạm Nhan được lưu truyền qua các nguồn tư liệu khác nhau.

Đặt Phạm Nhan trong bối cảnh văn hóa - sinh hoạt, chúng tôi mở rộng đối tượng nghiên cứu tới sinh hoạt tín ngưỡng của người Việt: tín ngưỡng thờ ác thần.

3.2. Phạm vi nghiên cứu

Phạm vi nghiên cứu:

- Truyền thuyết về Phạm Nhan được nghiên cứu dựa trên những phương diện: nhân vật, cốt truyện và kết cấu truyền thuyết; mối quan hệ giữa truyền thuyết và tín ngưỡng dân gian.
- Đề tài khai thác một trong những sinh hoạt văn hóa tín ngưỡng độc đáo đầy bí hiểm trong dòng chảy văn hóa dân gian người Việt: tín ngưỡng thờ ác thần.

Phạm vi tư liệu:

Truyền thuyết về Phạm Nhan được ghi chép trong các tài liệu, tư liệu cổ và nguồn truyền tụng trong dân gian. Luận án đã sưu tầm và hệ thống hóa được 29 truyện kể về Phạm Nhan từ các tài liệu điền dã và thư tịch.

4. Hướng tiếp cận và phương pháp nghiên cứu

Nghiên cứu luận án chúng tôi đã vận dụng các hướng tiếp cận Hướng tiếp cận liên ngành, hướng tiếp cận Folklore học và phương pháp điền dã, Phương pháp so sánh loại hình, Phương pháp ngữ văn dân gian, Phương pháp hệ thống.

5. Ý nghĩa khoa học và thực tiễn của đề tài

Trong những năm qua, ở Việt Nam có rất nhiều công trình nghiên cứu về thể loại truyền thuyết, mối quan hệ giữa truyền thuyết và tín ngưỡng, tuy nhiên các công trình chủ yếu nghiên cứu truyền thuyết về các nhân vật anh hùng, nhân vật phúc thần, ít có công trình nào nghiên cứu truyền thuyết về nhân vật phản diện, nhân vật ác thần. Luận án "Truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt ở Bắc Bộ" đã lấy đối tượng nghiên cứu là một nhân vật phản diện tiêu biểu trong truyền thuyết của người Việt. Đây có thể nói là công trình đầu tiên nghiên cứu truyền thuyết về Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt. Đề tài đưa ra một cái nhìn phân tích, hệ thống về vấn đề nghiên cứu trên tất cả các phương diện: khảo sát tư liệu, nguồn gốc hình thành, đặc trưng, chức năng, quan niệm nghệ thuật, phương thức phản ánh đặc biệt về thế giới, con người, ý nghĩa tâm linh, đời sống văn hóa tín ngưỡng còn nhiều bí ẩn trong dân gian. Luận án đã đặt truyền thuyết về ác thần Phạm Nhan trong sự so sánh với truyền thuyết về phúc thần để thấy được những quan niệm khác nhau về hai kiểu nhân vật trong truyền thuyết. Luận án còn góp phần tái dựng diễn biến lưu truyền của truyền thuyết về Phạm Nhan và các nhân vật ác thần khác thông qua việc tìm hiểu mối quan hệ qua lại giữa truyền thuyết dân gian và phong tục, tập quán dân gian; truyền thuyết dân gian và các di tích vật thể; truyền thuyết đã được sưu tầm, văn bản hóa và truyền thuyết đang sống bằng hơi thở của nhân dân.

Luận án đã mở rộng từ một hiện tượng Phạm Nhan trong tín ngưỡng dân gian sang các nhân vật ác thần, tà thần đang có một đời sống phong phú, phức tạp trong thực tiễn sinh hoạt văn hóa, phong tục của nhân dân. Tái hiện, mô tả được quan niệm, các di tích, dấu tích, nghi lễ tập tục và đặc điểm bản chất của loại hình tín ngưỡng thờ ác thần.

6. Cấu trúc luận án

Ngoài phần Mở đầu, kết luận, tài liệu tham khảo, phụ lục; Luận án của chúng tôi được kết cấu làm 4 chương. Cụ thể:

Chương 1. Tổng quan về cơ sở lí thuyết và tình hình nghiên cứu của đề tài

Chương 2. Khảo sát hệ thống truyền thuyết Phạm Nhan

Chương 3. Truyền thuyết Phạm Nhan và kiểu truyện về ác thần của người Việt

Chương 4. Tục thờ Phạm Nhan trong tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt

Chương 1: TỔNG QUAN VỀ CƠ SỞ LÍ THUYẾT VÀ TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU CỦA ĐỀ TÀI

Nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt là một hướng khai thác vấn đề mới. Người viết đã tìm hiểu những bài viết, những công trình chuyên luận nghiên cứu riêng về vấn đề này, nhưng kết quả thu được rất ít. Những bài viết về truyền thuyết Phạm Nhan hầu như được triển khai trong những nội dung nhỏ lẻ, không mang tính hệ thống. Phạm Nhan chỉ được nhắc đến như một sự liên hệ, mở rộng vấn đề trong các công trình nghiên cứu về Đức Thánh Trần. Đây cũng là một trong những khó khăn của chúng tôi trong quá trình sưu tầm tư liệu. Tuy nhiên, để thực hiện đề tài này chúng tôi đã dựa vào một số lí thuyết cơ sở và những nghiên cứu nhỏ lẻ trước đó về nhân vật.

Trong nội dung chương 1, chúng tôi triển khai ba vấn đề:

- Cơ sở lí thuyết của đề tài
- Lịch sử nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần
- Đánh giá tình hình nghiên cứu và định hướng của đề tài

1.1. Cơ sở lí thuyết và thực tiễn của đề tài

Để triển khai được những nhiệm vụ mà luận án đặt ra trước tiên chúng tôi xác định rõ cơ sở lí thuyết làm nền tảng định hướng cho đề tài. Tác giả tập trung vào việc minh định một số khái niệm, thuật ngữ cốt lõi, liên quan trực tiếp tới đề tài luận án, đó là các khái niệm “truyền thuyết”, “thần”; “phúc thần”; “ác thần”. Các khái niệm này là cơ sở để tác giả xếp loại Phạm Nhan - đối tượng nghiên cứu của luận án vào hàng ác thần.

Lí thuyết về mối quan hệ giữa tín ngưỡng dân gian và văn học dân gian cho thấy văn học dân gian là một bộ phận trong chỉnh thể văn hóa dân gian, là một hiện tượng đặc biệt của văn hóa dân gian được sáng tạo một cách thẩm mĩ, mang thuộc tính văn hóa, có các biểu hiện giá trị văn hóa. Văn học dân gian hòa mình trong môi trường văn hóa với những biểu hiện, quan niệm về thế giới, những hoạt động thực hành sinh hoạt văn hóa của nhân dân. Truyền thuyết không chỉ tái hiện sự tồn tại của các vị thần mà còn mô tả những ảnh hưởng của thần trong đời sống. Hơn nữa, từ truyền thuyết các hoạt động thực hành tín ngưỡng được mở rộng và diễn hóa một cách sinh động. Nghiên cứu ác thần trong truyền thuyết cho chúng tôi thấy sự đối

chiếu giữa văn hóa và văn học, giữa hoạt động tín ngưỡng và nghệ thuật. Chính những hoạt động thực hành tín ngưỡng trong dân gian đã chứng minh cho sự tồn tại của truyền thuyết về ác thần. Ngược lại truyền thuyết về ác thần trở thành bệ đỡ cho những sinh hoạt mang tính chất cộng đồng đó. Giá trị của văn học dân gian trong dòng chảy văn hóa dân gian thể hiện ở mối liên hệ bền chặt giữa thể loại truyền thuyết và tín ngưỡng dân gian, khẳng định sức sống lâu bền, khả năng lan tỏa và sự bảo tồn vĩnh cửu của nhân dân với những giá trị đó.

Đề tài luận án được triển khai dựa vào cơ sở lí thuyết vật linh của Tylor. Thuyết vật linh cho rằng con người sau khi chết, linh hồn không mất đi mà tiếp tục hiện tồn ở một thế giới khác có thể tạo nên những sức mạnh lành, dữ khác nhau. Học thuyết này cũng nói lên tính chất và số phận của con người chịu sự chi phối của các thế lực bí ẩn. Triết học nhị nguyên cho thấy trong thế giới thần linh sẽ có những thần tốt và thần xấu, thần thiện và thần ác có thể mang đến hạnh phúc hay bất hạnh cho con người. Con người tin vào sự tồn tại và sức mạnh siêu thực của thần linh, thực hiện các hành vi thông quan với thần linh qua các hoạt động cầu khấn, qua những vật phẩm tiến cúng v.v… lâu dần trở thành tín ngưỡng dân gian bao gồm tín ngưỡng thờ phúc thần và tín ngưỡng thờ ác thần. Từ lí thuyết vật linh của Tylor chúng tôi đã phân tích nhiều hiện tượng tín ngưỡng, phong tục dân gian trên thế giới bao gồm cả châu Á, châu Âu, châu Mỹ, châu Phi. Có thể thấy quan niệm và tục thờ ác thần đã có từ trong lịch sử nguyên thủy của loài người.

Lí thuyết về "an ninh tinh thần" của Oscar Salemink là một trong những cơ sở lí thuyết quan trọng giúp tác giả luận án đi tìm lời giải cho những kết luận khoa học được nêu ra trong luận án. Nội dung của lí thuyết là nhân học về sự an toàn của con người. Lí thuyết về an ninh tinh thần được xác lập dựa trên những thực hành văn hóa tôn giáo, tín ngưỡng của con người ở khắp nơi. Từ lăng kính an ninh con người, Oscar Salemink đã đánh giá những thực hành lên đồng trực tiếp trong bối cảnh hiện nay, kết nối với những lo lắng, bất an và bất định, kết nối khía cạnh tinh thần và thể lý thuộc an ninh con người. Bốn dạng thức của sự bất an mà con người phải đối mặt đó là: 1) Các vấn đề về sức khỏe cơ thể và tâm thần (cần chữa trị); 2) Sự bất an về kinh tế và rủi ro thị trường (tìm kiếm vận may); 3) Những bất định mang tính hiện sinh liên quan đến người chết như họ hàng mất tích trong chiến tranh (việc tìm và

chôn cất hài cốt theo đúng lễ nghi); 4) Chủ tâm chấp nhận rủi ro và kiểm soát những rủi ro đó. Tóm lại lí thuyết an ninh tinh thần cho rằng cuộc sống của con người luôn ở trong trạng thái bất trắc: sức khỏe, của cải, vận may đều ngắn ngủi, phù du và luôn có thể bị mất đi đồng thời những vận rủi của con người đều được cho là do các linh hồn có ác ý… Bởi vậy con người luôn có mong muốn tìm kiếm sự an toàn trong một xã hôi đầy bất trắc, việc giao tiếp với linh hồn qua trung gian, việc cầu cúng, lập đền miếu… có thể làm dịu bớt những lo lắng cụ thể, những bất an và rủi ro trong hiện tại. Tìm kiếm sự can thiệp về mặt tinh thần có thể được giải thích như là một hình thức của sự đền bù đối với tình trạng bất an và lo lắng của con người trong cuộc sống. Tục thờ ác thần trong thực hành văn hóa của người Việt chính là sự cụ thể hóa mong muốn giải tỏa những bất an, sự rủi ro trong cuộc sống của con người, là sự cần thiết trong ý thức về an ninh con người.

1.2. Lịch sử vấn đề nghiên cứu

Tổng quan về tình hình nghiên cứu của đề tài chúng tôi phân ra hai nội dung: lịch sử nghiên cứu về ác thần và lịch sử nghiên cứu về Phạm Nhan.

Tìm hiểu Lịch sử nghiên cứu về ác thần chúng tôi thấy rằng tín ngưỡng thờ cúng đa thần xuất hiện ở nhiều nơi trên thế giới như Ấn Độ, Ả Rập, Hy Lạp, Nhật Bản, Trung Quốc... Và trong thế giới các vị thần linh đó luôn có sự tồn tại giữa hai mặt thiện và ác, lành và dữ. Nhìn lại lịch sử nghiên cứu về tín ngưỡng dân gian người Việt, chúng ta thấy ác thần chưa được tác giả nào quan tâm, nghiên cứu như một loại hình tín ngưỡng hay là một kiểu nhân vật trong truyền thuyết. Một số ý kiến mới dừng lại ở việc gọi tên, định danh về ác thần mà chưa đưa ra được những giải mã thỏa đáng về quan niệm tín ngưỡng dân gian ẩn sâu dưới lớp vỏ của hiện tượng văn hóa này. Tìm hiểu về ác thần giúp chúng tôi có cái nhìn toàn diện về đời sống văn hóa tín ngưỡng Việt, trong đó Phạm Nhan là một hiện tượng tiêu biểu.

Lịch sử nghiên cứu về Phạm Nhan: Phạm Nhan là một hiện tượng đặc biệt trong truyền thuyết người Việt. Một nhân vật tiêu biểu cho hàng ác thần trong đời sống văn hóa dân gian. Truyền thuyết Phạm Nhan chưa được nghiên cứu như một đối tượng độc lập và có tính hệ thống. Lâu nay, một số công trình, bài viết có đề cập tới Phạm Nhan đều ở dạng những bài viết riêng lẻ, và những nhận định rời rạc. Tổng hợp kết quả tìm được từ những công trình, bài viết có nhắc tới Phạm Nhan, chúng tôi tạm

nhóm những ý kiến đó theo nội dung nghiên cứu: Về tên gọi Phạm Nhan, về hành trạng nhân vật, về hiện tượng Phạm Nhan trong văn hóa tín ngưỡng dân gian.

1.3. Đánh giá tình hình nghiên cứu và định hướng của đề tài

1.3.1. Đánh giá tình hình nghiên cứu liên quan đến đề tài

Nhìn lại lịch sử nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan, có thể thấy rõ mấy điểm sau:

- Một số ý kiến của những nhà nghiên cứu có bàn về tên gọi Phạm Nhan. Các ý kiến đó tập trung lí giải về từ "Nhan" được xem là danh xưng chung cho những thần vùng sông nước.

- Về hành trạng nhân vật: có khá nhiều ý kiến thống nhất: Phạm Nhan vốn là kẻ thù của dân tộc, khi sống đi đến đâu gây tàn sát cả muôn loài cây cỏ, khi chết trở thành loài quỷ hút máu người.

- Về hiện tượng Phạm Nhan trong tín ngưỡng dân gian: Tín ngưỡng thờ Phạm Nhan mang bản chất của tín ngưỡng thờ ác thần. Việc thực hiện các hành vi tín ngưỡng đối với Phạm Nhan xuất phát từ nỗi sợ hãi và niềm kinh hoàng về những điều kì dị xảy ra trong cuộc sống hàng ngày. Tín ngưỡng Phạm Nhan có liên quan mật thiết tới những hành vi tín ngưỡng thờ Đức Thánh Trần - một hiện tượng thờ Phúc thần của người Việt.

- Truyền thuyết về Phạm Nhan chưa được nghiên cứu với tư cách một đối tượng trực tiếp và triển khai dưới dạng các chuyên luận mang tính hệ thống. Chưa có một công trình nào nghiên cứu về truyền thuyết Phạm Nhan dưới góc độ một thể loại văn học, một tác phẩm folklore trọn vẹn, cũng như đánh giá được vị trí của nhân vật này trong đời sống văn hóa tín ngưỡng dân gian.

Tuy vậy, những nghiên cứu đi trước đã gợi ý cho chúng tôi rất nhiều vấn đề để có thể lí giải hình tượng Phạm Nhan trong truyền thuyết cũng như trong tín ngưỡng dân gian. Với mong muốn hệ thống hóa và khai thác những điểm khác biệt về truyền thuyết Phạm Nhan so với những truyền thuyết về các nhân vật phúc thần khác, chúng tôi lựa chọn đề tài Truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt làm đề tài nghiên cứu của luận án. Đây là một vấn đề mới lạ và hấp dẫn.

1.3.2. Định hướng nghiên cứu của đề tài

Dựa trên những đánh giá về tình hình nghiên cứu như trên, chúng tôi xác định hướng nghiên cứu của đề tài:

- Hệ thống truyền thuyết về Phạm Nhan ở vùng Bắc bộ. Nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan dưới góc độ một tác phẩm folklore trọn vẹn. Diễn hóa những đặc điểm về cốt truyện, về môtip truyền thuyết Phạm Nhan. Trên cơ sở đó, làm rõ những đặc trưng khác biệt giữa truyền thuyết về ác thần so với truyền thuyết về các nhân vật phúc thần khác trong đời sống văn hóa, văn học dân gian.

- Đánh giá vị trí, những ảnh hưởng và hệ lụy của truyền thuyết Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian. Phân tích những quan niệm khác nhau về việc thờ cúng Phạm Nhan. Khai thác những dấu tích thờ cúng Phạm Nhan của người Việt ở Bắc bộ. Tập trung làm rõ sự ám ảnh của hiện tượng Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian, thông qua các phong tục, kị húy trong dân gian về nhân vật này.

- Đặt Phạm Nhan trong hệ thống tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt, luận án sẽ tập trung làm rõ một số vấn đề: quan niệm dân gian về việc thờ ác thần; giải thích về tục thờ ác thần; hệ thống các ác thần được người Việt thờ cúng; những di tích, nghi lễ thờ cúng ác thần của người Việt.

Tiểu kết chương 1

Trong chương tổng quan, chúng tôi đã nêu ra những cơ sở lí thuyết và tổng quan về tình hình nghiên cứu làm căn cứ thực hiện đề tài: "Truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt ở Bắc Bộ".

Đề tài được thực hiện dựa trên việc làm rõ các khái niệm, thuật ngữ cũng như sự vận dụng linh hoạt những cơ sở lí thuyết có tính chất nền tảng làm bệ đỡ cho nội dung nghiên cứu. Trên nền lí thuyết về mối quan hệ giữa tín ngưỡng dân gian và văn học dân gian, mối quan hệ hữu cơ giữa truyền thuyết và tín ngưỡng tác giả luận án khai thác truyền thuyết Phạm Nhan gắn liền với một số nghi thức, phong tục dân gian làm nên tính độc đáo riêng biệt của hiện tượng Phạm Nhan trong văn hóa dân gian. Lí thuyết vật linh, lí thuyết về an ninh tinh thần và lí thuyết về mối quan hệ giữa tín ngưỡng dân gian và văn học dân gian được chúng tôi nêu ra, phân tích và vận dụng vào các nội dung nghiên cứu của luận án.

Tìm hiểu về tình hình nghiên cứu của đề tài, tác giả luận án đã lược sử những công trình trước nay trên thế giới và ở Việt Nam có nghiên cứu về ác thần và lịch sử nghiên cứu về Phạm Nhan.

Cũng trong nội dung chương 1, chúng tôi đã đưa ra những đánh giá khách quan về tình hình nghiên cứu, trên cơ sở đó triển khai những định hướng, nhiệm vụ mà đề tài hướng tới giải quyết, nhằm mang lại những nội dung mới nhất trong nghiên cứu về Phạm Nhan cũng như tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt.

Trên cơ sở những lí thuyết nền cùng việc phân tích thực tiễn nghiên cứu về truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt, chúng tôi có căn cứ để đi sâu nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan dưới góc nhìn thể loại qua việc hệ thống truyện kể và phân tích môtip và kết cấu truyện. Nhiệm vụ này được giải quyết trong nội dung chương 2.

Chương 2. KHẢO SÁT HỆ THỐNG TRUYỀN THUYẾT PHẠM NHAN

Trong hệ thống truyền thuyết của người Việt, bên cạnh những truyền thuyết về người anh hùng giải phóng dân tộc, còn có một mảng truyền thuyết về những kẻ xấu xa, những quân cướp nước đáng khinh ghét. Truyền thuyết về Phạm Nhan thuộc nhóm truyền thuyết về những tên tướng giặc đó. Khắc họa kiểu nhân vật kẻ thù là một nét độc đáo trong hệ thống truyền thuyết lịch sử của người Việt. Ở chương 1, chúng tôi đã trình bày cơ sở lí thuyết và thực tiễn để thực hiện đề tài. Chúng tôi dành toàn bộ chương 2 để khảo sát, thống kê truyền thuyết về nhân vật Phạm Nhan. Dựa trên kết quả khảo sát chúng tôi đưa ra những kết luận về số lượng, sự phân bố truyền thuyết ở các vùng khác nhau. Phân tích truyền thuyết Phạm Nhan dưới góc độ đặc trưng thể loại: những đặc điểm tiêu biểu về cốt truyện, về môtip truyền thuyết…

2.1. Nhận diện truyền thuyết Phạm Nhan

2.1.1. Số lượng truyền thuyết

Thống kê số lượng truyền thuyết về Phạm Nhan, chúng tôi chủ yếu dựa vào hai nguồn tư liệu:

- Nguồn truyền tụng trong dân gian: có 20 truyền thuyết Phạm Nhan được lưu truyền trong dân gian ở một số vùng: Nam Định, Hải Dương, Quảng Ninh, Hải Phòng.
- Nguồn được ghi chép trong sách cổ: chúng tôi tìm được 9 câu chuyện có kể về Phạm Nhan ở những đoạn đời khác nhau.
- Tổng số truyền thuyết khảo sát được là 29 truyền thuyết

2.1.2. Sự phân bố truyền thuyết

Qua khảo sát chúng tôi thấy ngoài một số truyện được ghi chép trong các tài liệu, văn tịch cổ, truyền thuyết về Phạm Nhan được lưu truyền nhiều và tập trung nhất ở hai địa phương thị xã Quảng Yên - Quảng Ninh, thị xã Chí Linh - Hải Dương, một số ít tại Hải Phòng.

Dựa vào số lượng truyền thuyết cụ thể khảo sát được tại các địa phương, chúng tôi lập bảng, biểu thể hiện tỉ lệ và sự phân bố mật độ các truyền thuyết Phạm Nhan tại các địa phương.

2.1.3. Nhân vật Bá Nhan và Phạm Nhan

Trong mục này chúng tôi so sánh hai nhân vật: Bá Nhan trong lịch sử Trung Quốc và Phạm Nhan trong truyền thuyết người Việt. Bá Nhan được ghi chép trong các tài liệu lịch sử Trung Quốc là một trong 15 vị tướng của Mông Cổ. Bá Nhan từng là một trong những đại tướng quân đã giúp vua Nguyên đi chinh phạt các vùng đất khác nhau. Trong lịch sử Việt Nam nhân vật này không được ghi chép lại, tuy nhiên tên Phạm Nhan trong truyền thuyết được biết đến rất nhiều. Truyền thuyết về Phạm Nhan của người Việt kể rất rõ ràng về gốc tích và hành trạng nhân vật là tướng của nhà Nguyên sang nước ta để xâm lược. Căn cứ vào một số chi tiết về tên gọi, về xuất thân người Tàu, về thời kì mà nhân vật sinh sống chúng tôi cho rằng nhân vật Phạm Nhan trong truyền thuyết người Việt chính là nhân vật Bá Nhan trong lịch sử Trung Quốc đã nhắc tới ở trên.

2.2. Nhân vật Phạm Nhan trong truyền thuyết

Tìm hiểu nhân vật Phạm Nhan trong truyền thuyết, tác giả luận án đã làm rõ một số đặc điểm có liên quan trực tiếp tới nhân vật như về tên gọi, về hoàn cảnh xuất hiện, về hành trạng và về sự tái sinh gây hại của nhân vật Phạm Nhan như sau:

Qua hệ thống truyền thuyết khảo sát được chúng tôi thấy có những tên gọi khác nhau cùng để chỉ về Phạm Nhan (Phạm Nhan, Nguyễn Bá Linh, Nguyễn Nhan). Tên gọi Phạm Nhan phổ biến nhất trong đời sống văn hóa, văn học dân gian của người Việt. Phạm Nhan có nội dung lí giải về sự gây họa của nhân vật này trong dân gian. Trong luận án chúng tôi sử dụng cách gọi Phạm Nhan để chỉ đối tượng nghiên cứu.

Sự ra đời và xuất hiện của nhân vật Phạm Nhan có những chi tiết báo trước về một kẻ được sinh ra đã là mầm mống gây loạn cho đất nước. Đó cũng chính là dụng ý

của tác giả dân gian khi tạo nên một sự ra đời khác biệt đối với một nhân vật đặc biệt và dự báo trước cho những hành trạng của nhân vật sau này.

Phạm Nhan từ khi ra đời kì lạ đến khi lớn lên, trưởng thành và chết đi đều cho thấy những biểu hiện của đứa trẻ ngỗ nghịch, của kẻ bán nước hại dân, của ác thần ám ảnh trong dân gian. Hành trạng của nhân vật Phạm Nhan gắn liền với những chiêu trò kì quái với phụ nữ, và những tà thuật được sử dụng để hại người. Dẫu mang dòng máu Việt song lại làm hướng đạo dẫn đường cho quân xâm lược.

Sự tái sinh của Phạm Nhan gieo đau đớn, bất hạnh cho con người. Một kẻ khi sống là giặc, khi chết hóa tà chuyên làm việc ác. Theo truyền thuyết, ba phần thân xác của Phạm Nhan sau khi bị chém chia rẽ ba nơi: một đoạn vứt xuống đất, một xuống sông và một lên núi. Đoạn vứt lên rừng biến thành con vắt, đoạn xuống sông thành con đỉa, và sau cùng đoạn trên đất là con muỗi. Cả ba con vật đều là loài hút máu người. Ba loài vật này là sự hình dung trong khinh ghét, oán hận của nhân dân về kiếp tái lai của Phạm Nhan.

Đặc biệt sau khi chết, Nguyễn Bá Linh trở thành khắc tinh của những người phụ nữ Việt. Căn bệnh mang tên Phạm Nhan trở thành nỗi ám ảnh đến ghê người của người phụ nữ.

Sự tái sinh của nhân vật truyền thuyết là sự kết hợp của quá khứ và hiện tại, hư và thực để tạo nên một chuỗi sự kiện có liên đới với nhau. Phạm Nhan sống ác, chết cũng ác.

2.3. Cốt truyện Phạm Nhan

2.3.1. Những môtip chính trong truyền thuyết Phạm Nhan

Tìm hiểu về những môtip chính trong truyền thuyết Phạm Nhan chúng tôi đã phân tích và lược đồ cấu trúc sáu môtip cơ bản trong nội dung cốt truyện Phạm Nhan: Môtip ra đời kì lạ; Môtip về tính dâm; Môtip khống chế bằng vật đặc biệt; Môtip về sự tái sinh, gây họa; Môtip báo mộng; Môtip phù thủy nuôi âm binh. Các môtip truyền thuyết Phạm Nhan khá phong phú, ở đó có cả những môtip quen thuộc và những môtip mới lạ, những môtip phổ biến và những môtip là đặc sản riêng của truyền thuyết Phạm Nhan. Chúng tôi thấy mỗi môtip đều có một sinh mệnh riêng độc đáo chi phối nhiều đến tư duy nghệ thuật dân gian. Thông qua đó, chúng ta có thể từng bước khám phá nội dung cốt truyện cũng như đặc điểm hình tượng nhân vật.

2.3.2. Kết cấu truyền thuyết Phạm Nhan

Căn cứ vào sự liên kết giữa các môtip chính, tác giả luận án đưa ra lược đồ kết cấu truyền thuyết Phạm Nhan như sau:

Phạm Nhan ra đời kì lạ

↓

Người mẹ kết hợp với giao long, thuồng luồng

↙ ↘

Phạm Nhan lớn lên tính cách ngỗ ngược — bỏ trốn sang Tàu học thuật phù thủy

Thi đỗ Trạng Nguyên, làm quan triều nhà Nguyên

Phạm Nhan có tính dâm

↙ ↘

Lẻn vào cung tư thông với cung nữ — thích trêu chọc, xâm hại đàn bà, con gái

Phạm Nhan theo quân Nguyên sang xâm lược nước ta

Phạm Nhan có thuật phù thủy

↙ ↘

Biến hóa khôn lường, chặt đầu này mọc đầu khác — nuôi và điều khiển âm binh

Phạm Nhan bị khống chế

↙ ↘

Xuất hiện nhân vật có khả năng khống chế Phạm Nhan (Trần Hưng Đạo) — Những vật có khả năng khống chế (thanh kiếm thần, chỉ ngũ sắc,…)

↓

Kết cục bị trừng trị, chặt làm ba khúc

↓

Phạm Nhan tái sinh, gây hại

↙ ↘

Hóa thân thành những con vật hút máu người (hóa thành vắt, muỗi, đỉa) — Hóa ma quỷ quấy nhiễu phụ nữ (gây bệnh tật, chết chóc)

↓

Bị nhân dân khinh ghét, căm giận

↓

Phạm Nhan báo mộng

Phạm Nhan gây bệnh tật, chết chóc — báo mộng yêu cầu người dân lập miếu thờ

Phạm Nhan được người dân một số địa phương thờ cúng

Tiểu kết chương 2

Trong phạm vi chương 2: *Khảo sát hệ thống truyền thuyết Phạm Nhan* chúng tôi đã triển khai 3 vấn đề chính: *nội dung khảo sát*; phân tích *nhân vật Phạm Nhan*; *cốt truyện Phạm Nhan*.

Khảo sát truyền thuyết Phạm Nhan dưới các nguồn tư liệu khác nhau, chúng tôi đã hệ thống hóa bằng cách lập bảng thống kê số lượng truyền thuyết. Trong đó có phân chia rõ truyền thuyết lưu truyền trong dân gian và những truyền thuyết đã được văn bản hóa. Kết quả khảo sát thu thập được 29 truyền thuyết đã giúp chúng tôi có nguồn tư liệu đủ để có thể khai thác những đặc điểm về truyền thuyết Phạm Nhan trong kho tàng văn học dân gian dân tộc.

Nhân vật Phạm Nhan trong truyền thuyết là nhân vật phản diện. Khai thác hình tượng nhân vật dưới góc độ thi pháp văn học dân gian, chúng tôi tập trung làm rõ một số điểm liên quan trực tiếp đến nhân vật như tên gọi, hoàn cảnh xuất hiện, hành trạng nhân vật và sự tái sinh, gây họa của nhân vật.

Về cốt truyện Phạm Nhan, chúng tôi đã tập trung phân tích sự diễn hóa của những môtip chính trong cốt truyện. Các môtip truyền thuyết Phạm Nhan tồn tại tương đối độc lập với nhau cho thấy kết cấu truyện dân gian khá lỏng lẻo, dễ kết hợp và cũng dễ tháo gỡ. Từ việc phân tích sự diễn hóa của các môtip đó, chúng tôi đã tìm hiểu kết cấu truyền thuyết Phạm Nhan và mô tả dưới dạng lược đồ.

Truyền thuyết Phạm Nhan thuộc kiểu truyện về ác thần - một kiểu truyện độc đáo của thể loại truyền thuyết. Truyền thuyết về ác thần nói chung, truyền thuyết về Phạm Nhan nói riêng có những đặc trưng khác biệt với truyền thuyết về phúc thần. Truyền thuyết về ác thần Phạm Nhan với những biểu hiện cụ thể trong đời sống văn hóa người Việt. Tất cả những nội dung này, sẽ được chúng tôi làm rõ trong nội dung chương 3: Truyền thuyết Phạm Nhan và kiểu truyện về ác thần của người Việt.

Chương 3: TRUYỀN THUYẾT PHẠM NHAN VÀ KIỂU TRUYỆN VỀ ÁC THẦN CỦA NGƯỜI VIỆT

Hình tượng Phạm Nhan được xây dựng trong trí tưởng tượng của dân gian là nhân vật kẻ thù bị trừng phạt, sau khi chết linh hồn nơi đất khách quê người, sẵn trong lòng đầy oán hận, nên thường xuyên hiện về quấy nhiễu, làm hại nhân dân. Một loạt những hiện tượng lạ xảy ra ở những vùng Phạm Nhan đi qua khiến cho dân gian liên tưởng nhiều tới những căn bệnh mang tên Phạm Nhan. Các truyền thuyết về Phạm Nhan có rất nhiều chi tiết hoang đường, kì ảo, nghiêng về yếu tố tâm linh của

người dân. Sự xuất hiện của các yếu tố hoang đường kì ảo đó không chỉ mang lại không khí thiêng thường thấy trong truyền thuyết mà còn góp phần làm nổi bật mối quan hệ gần gũi giữa truyền thuyết và đời sống văn hóa tâm linh của người dân. Trong chương 3, chúng tôi tập trung làm rõ truyền thuyết Phạm Nhan có biểu hiện như thế nào trong đời sống văn hóa dân gian thông qua một số phong tục; đặt cặp đôi nhân vật Phạm Nhan và Trần Hưng Đạo cạnh nhau để làm rõ sự tương phản giữa môtip và kết cấu truyền thuyết của kiểu truyện ác thần và kiểu truyện về phúc thần; đặt truyền thuyết Phạm Nhan trong kiểu truyện về ác thần của người Việt để làm rõ bản chất của một kiểu truyện trong kho tàng truyền thuyết dân gian.

3.1. Kiểu truyện về ác thần của người Việt

Đặt truyền thuyết Phạm Nhan trong kiểu truyện về ác thần của người Việt, chúng tôi đã tìm kiếm, thống kê và phân loại các ác thần được người Việt thờ cúng và những truyền thuyết về hành vi gây ác. Nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan trong mối quan hệ với kiểu truyện về ác thần từ góc độ so sánh cũng đồng nghĩa với việc thừa nhận tính cùng loại của kiểu truyện như một hiện tượng văn hóa, có khả năng lan truyền rộng khắp. Cùng phản ánh một đối tượng là nhân vật phản diện các truyện kiểu này chứa đựng những nội dung có những nét tương đồng với nhau. Truyền thuyết Phạm Nhan trong tương quan so sánh với những truyện cùng kiểu của người Việt có nhiều dấu hiệu thể hiện tính chất loại hình trên các phương diện: nhân vật, cốt truyện, môtip. Có thể xem đây là một hiện tượng văn học độc đáo, nảy sinh và phát triển dưới sự tác động của các yếu tố lịch sử, văn hóa. Kiểu truyện tập trung vào một loại nhân vật phản diện có liên quan mật thiết tới đời sống văn hóa, tín ngưỡng của nhân dân. Truyện thuộc tiểu loại truyền thuyết tín ngưỡng hay truyền thuyết tôn giáo như một số nhà nghiên cứu đã phân loại. Kiểu truyện này không nhằm mục đích tôn vinh các biểu tượng lịch sử mà dựa trên nhu cầu tâm lý về sùng bái lực lượng siêu hình và khát vọng giải mã những hiện tượng bí ẩn của đời sống. Khi con người khó có thể nắm bắt và làm chủ vận mệnh của mình, họ nghĩ luôn có một thế lực nào đó ám ảnh, làm hại họ và để thay đổi được điều đó họ tìm đến với thế giới tâm linh huyền bí để lí giải những hiện tượng lạ diễn ra trong đời sống của con người.

3.2. Cặp đôi nhân vật Phạm Nhan - Trần Hưng Đạo trong truyền thuyết về ác thần và phúc thần

Phạm Nhan và Đức Thánh Trần là hiện tượng nhân vật sóng đôi trong truyền thuyết người Việt. Trong đó thể hiện sự đối lập, tương khắc giữa một người đại diện cho quốc gia dân tộc, một kẻ đại diện cho quân xâm lược. Một người là chính nhân quân tử,

một kẻ là loại bán nước cầu thân. Truyền thuyết về Đức Thánh Trần ra đời dựa trên nhu cầu tôn vinh biểu tượng người anh hùng trong lịch sử chống giặc ngoại xâm của dân tộc. Một tượng đài bất hủ về lòng trung kiên và sức mạnh đạp bằng mọi âm mưu thù địch. Truyền thuyết Phạm Nhan ra đời do nhu cầu tâm lí và khát vọng giải mã những hiện tượng bí ẩn trong đời sống tâm linh của con người. Phạm Nhan được khắc họa từ góc độ một nhân vật phản diện, một tên tướng giặc trong sự đối đầu chiến tuyến với Hưng Đạo Vương Trần Quốc Tuấn. Truyền thuyết về Phạm Nhan chủ yếu khắc họa một tên cầm thú khát máu. Tính cách của Phạm Nhan được khúc xạ theo logic niềm căm phẫn của cả dân tộc. Bản chất xấu xa của y được hình dung như một loại vi rút có độc. Trong phần này, tác giả luận án đã làm rõ sự đối lập giữa truyền thuyết về phúc thần Trần Hưng Đạo với truyền thuyết Phạm Nhan qua hai yếu tố môtip và kết cấu.

3.3. Truyền thuyết Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian

Truyền thuyết Phạm Nhan có nhiều chi tiết gắn với sinh hoạt tín ngưỡng và được hiện thực hóa qua các phong tục tập quán. Trong đó, nổi bật nhất là tục chữa bệnh của người dân có liên quan mật thiết tới cốt truyện về Phạm Nhan. Truyện kể về Phạm Nhan sau khi bị giết, thân xác chia làm nhiều mảnh trôi dạt đến những vùng đất khác nhau. Tại những nơi mà xác Phạm Nhan dạt đến đều có hiện tượng lạ nhiều phụ nữ mắc bệnh liên quan tới sức khỏe sinh sản.v.v… Những người mắc bệnh thường tìm đến cầu cúng, khấn bái để mong chữa trị. Đặc biệt, dân gian truyền nhau về căn bệnh Phạm Nhan, uống thuốc không khỏi, nhiều người cho rằng ai sớm biết mình mắc bệnh này thì lên đền Kiếp Bạc thờ đức thánh Trần Hưng Đạo xin Người chữa mới khỏi. Cách chữa bệnh rất lạ nhưng lại linh nghiệm: người nhà của bệnh nhân lên đền xin chiếu cũ về cho người bệnh nằm. Nhờ vía Trần Hưng Đạo át đuổi vía Phạm Nhan mới khỏi bệnh.

Theo truyền thuyết, Phạm Nhan sau khi chết thường gây bất trắc cho phụ nữ trong một số vùng sông nước. Khiến vô số sản phụ bị chứng sản hậu, xuất huyết, bị bệnh về đường kinh nguyệt và sinh dục và nhất là sinh con yểu tử v.v... Những người tin vào sự tích này đã dùng câu chuyện này để giải thích hiện tượng con ranh, con lộn. Đối với những gia đình xảy ra chuyện sinh con mà không dưỡng, họ tìm đến với thế giới thần linh để giải tỏa. Người ta đi rất nhiều nơi và có nhiều địa điểm linh thiêng để cầu con, nhưng đối với những hiện tượng dân gian cho rằng đã mắc vía Phạm Nhan thì phải đến đền thờ Đức Thánh Trần để làm lễ hóa giải, đuổi tà Phạm Nhan.

Truyền thuyết Phạm Nhan còn có mối liên quan đến tục che mặt của người phụ nữ huyện Thủy Nguyên, Hải Phòng. Tục che mặt của người phụ nữ Thủy Nguyên có liên quan đến câu chuyện trong truyền thuyết: xưa trong các trận chiến trên sông

Bạch Đằng, quân xâm lược chết như ngả rạ, linh hồn không siêu thoát, thường quấy phá trêu ghẹo chị em phụ nữ vùng Tổng Phục. Để tránh tà ma, những người con gái nơi đây che mặt ngay từ khi tuổi đời còn rất trẻ. Tiêu biểu nhất cho những vong hồn không siêu thoát được đó chính là Phạm Nhan.

Tiểu kết chương 3

Trong chương 3: *Truyền thuyết Phạm Nhan và kiểu truyện về ác thần của người Việt* chúng tôi đã triển khai 3 nội dung chính: *Kiểu truyện về ác thần của người Việt; Cặp đôi nhân vât Phạm Nhan - Trần Hưng Đạo trong truyền thuyết về ác thần và phúc thần;Truyền thuyết Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian.*

Tìm hiểu về kiểu truyện về ác thần của người Việt, chúng tôi đã tìm kiếm, thống kê và phân loại ác thần được lưu truyền trong truyền thuyết của người Việt. Từ những đặc trưng riêng có tính chất loại hình về kiểu truyện này, giúp tác giả có cái nhìn so sánh giữa truyền thuyết dân gian về ác thần với truyền thuyết về phúc thần cũng như mối tương quan giữa truyền thuyết Phạm Nhan trong mạch truyện về ác thần của người Việt.

Chúng tôi đưa ra quan điểm đối sánh giữa cặp đôi nhân vật Đức Thánh Trần và Phạm Nhan. Trong đó Đức Thánh Trần là đại diện cho hình tượng nhân vật phúc thần của người Việt. Còn Phạm Nhan tiêu biểu cho hình tượng nhân vật ác thần. Phạm Nhan và Trần Hưng Đạo là cặp nhân vật nằm trong hai kiểu truyện khác nhau. Hai hình tượng nhân vật trong truyền thuyết được đặt cạnh nhau làm tăng thêm sự hấp dẫn, ảnh hưởng lẫn nhau. Phạm Nhan được khắc họa càng ác độc, dã man bao nhiêu thì càng tôn lên phẩm đức độ dân, độ nước của Đức Thánh Trần bấy nhiêu. Nhân vật Phạm Nhan là sự hư cấu nhằm mục đích ca ngợi, thần thánh hóa công trạng của danh tướng Trần Hưng Đạo.

Tìm hiểu truyền thuyết Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian, chúng tôi đã làm nổi bật mối quan hệ giữa truyền thuyết dân gian với tập tục dân gian, các hoạt động thực hành văn hóa trong dân gian có mối liên hệ chặt chẽ qua lại với truyền thuyết dân gian.

Văn học dân gian và văn hóa dân gian có mối quan hệ thẩm thấu, đan xen. Truyền thuyết và tín ngưỡng luôn sóng đôi và có những tác động lan tỏa lẫn nhau. Truyền thuyết Phạm Nhan không chỉ có giá trị về mặt văn học mà còn có vị trí và ảnh hưởng không nhỏ trong đời sống văn hóa dân gian. Để thấy được mối liên hệ bền chặt ấy, chúng tôi triển khai nội dung chương 4: Tục thờ Phạm Nhan trong tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt.

Chương 4. TỤC THỜ PHẠM NHAN VÀ TÍN NGƯỠNG THỜ ÁC THẦN CỦA NGƯỜI VIỆT

Tín ngưỡng dân gian là một lĩnh vực rộng lớn, vô cùng phong phú, đa dạng. Từ thời xưa, tục thờ thần, thờ thánh của người Việt đã thể hiện rõ bản chất tín ngưỡng đa thần bản địa. Trong lịch sử, ông cha ta đã bảo lưu rất nhiều hình thái tín ngưỡng, tôn giáo khác nhau. Hiện nay trong hoạt động tín ngưỡng dân gian bên cạnh những lễ hội mang tầm quốc gia, dân tộc và có tầm ảnh hưởng lớn thì trong dân gian vẫn lưu truyền và tồn tại những hình thức cúng tế, những hoạt động tín ngưỡng nhỏ lẻ đối với những nhân vật là ác thần, tà thần. Phạm Nhan là một nhân vật phản diện trong truyền thuyết, một ác thần trong đời sống tâm linh người Việt, tuy nhiên nhân vật này vẫn được một số nơi thờ cúng và lưu truyền nhiều tập tục khác nhau. Bên cạnh Phạm Nhan, trong đời sống văn hóa của người Việt còn có nhiều những vị thần đáng sợ khác mà nhân dân vẫn tiến hành thờ cúng. Thực hành văn hóa tín ngưỡng thờ ác thần nhằm đi tìm sự an ninh trong tinh thần mỗi người Việt. Tìm hiểu tín ngưỡng thờ cúng ác thần của người Việt sẽ mang đến một diện mạo khác trong đời sống văn hóa xưa nay. Góp phần thể hiện đời sống văn hóa dân gian phong phú, phức tạp của người Việt.

4.1. Hiện tượng Phạm Nhan trong văn hóa tín ngưỡng người Việt

4.1.1. Một số quan niệm khác nhau về việc thờ cúng Phạm Nhan

Tín ngưỡng dân gian là một thế giới vô cùng phong phú và phức tạp. Xưa nay những sinh hoạt tín ngưỡng đều xuất phát từ tâm thức và niềm tin của dân gian. Phạm Nhan là một hiện tượng đặc biệt trong những sinh hoạt cộng đồng và tín ngưỡng của người Việt. Việc thờ cúng Phạm Nhan trong những sinh hoạt cộng đồng tại một số địa phương gây nên những ý kiến trái chiều. Trong mục này chúng tôi nêu ra một số quan niệm khác nhau về việc thờ cúng Phạm Nhan: Với những địa phương không thờ cúng Phạm Nhan họ đều thẳng thắn bộc lộ thái độ không đồng tình với hiện tượng này. Họ cho rằng việc thờ cúng tên giặc cướp nước, đồng thời là kẻ tà dâm là việc trái với lẽ thường tình. Trái lại, với những người dân thờ cúng Phạm Nhan họ có lí do để tin theo, thực hành và bảo mật các hoạt động tín ngưỡng của mình.

4.1.2. Những dấu tích thờ cúng Phạm Nhan

Việc thờ cúng Phạm Nhan vẫn là những ẩn số đang tìm lời giải đáp. Những địa điểm thờ cúng Phạm Nhan còn tồn tại nhiều nghi vấn trong dân gian cũng như giới nghiên cứu văn hóa. Trong quá trình khảo sát điền dã chúng tôi thống kê và tìm hiểu được một số di tích, dấu tích có liên quan đến việc thờ cúng Phạm Nhan như sau:

- Đình làng An Bài (Chí Linh - Hải Dương)
- Dấu tích Miếu Ông - Chùa Máng (thôn Cầu Quan, xã Tân Dân huyện Nam Sách)
- Nghè Phạm Nhan tại xã An Lạc (Chí Linh - Hải Dương)
- Miếu Phạm Nhan và đình Hưng Học (thôn Hưng Học, xã Nam Hòa, huyện Yên Hưng (nay là thị xã Quảng Yên - Quảng Ninh)
- Miếu Phạm Nhan trong điện Hòn Chén (Huế)

4.1.3. Những hèm tục có liên quan đến Phạm Nhan trong dân gian

Truyền thuyết về Phạm Nhan được lưu truyền khá rộng rãi, nhân dân nhiều vùng đều ái ngại khi nghe nhắc tới nhân vật này. Các tập tục trong dân gian có liên quan đến Phạm Nhan đều được thực hiện một cách đầy bí ẩn. Người thì ghê tởm, khinh miệt; người lại sợ hãi, nương mình tất cả đều tạo nên một sắc màu tâm linh huyền bí. Cái thế giới nửa thực nửa ảo, nửa lịch sử nửa hư vô ấy đã tác động trực tiếp đến đời sống tinh thần của con người. Những hành vi thờ phụng, cúng bái Phạm Nhan, đồng thời những kiêng kị hèm tục được dân gian gói ghém trong cái túi văn hóa phong tục, như một vật hộ thân.

4.1.4. Phạm Nhan - Đức Thánh Trần: hai loại hình tín ngưỡng

Từ góc độ tín ngưỡng dân gian, hình ảnh về người anh hùng dân tộc và tên tướng giặc mờ đi, lúc này mối quan hệ giữa Đức Thánh Trần và Phạm Nhan là sự đối diện giữa một phúc thần và một ác thần. Sự đối lập giữa cặp đôi Đức Thánh Trần và Phạm Nhan là sự đối lập, tương khắc giữa thiện và ác, chính và tà. Trong đó Đức Thánh Trần là biểu tượng cho chí thiện, Phạm Nhan biểu tượng cho chí ác. Và theo quy luật chính luôn thắng tà, thiện sẽ dẹp ác.

Tín ngưỡng Đức Thánh Trần có bản chất là tín ngưỡng thờ phúc thần còn tín ngưỡng thờ Phạm Nhan mang bản chất của tín ngưỡng thờ ác thần. Những tập tục thờ

cúng trong dân gian thể hiện rõ sự đối lập giữa một vị phúc thần cứu nhân độ thế với một ác thần chuyên quấy nhiễu, gây họa cho nhân dân.

4.2. Tín ngưỡng, tục thờ ác thần của người Việt

4.2.1. Quan niệm về việc thờ ác thần

Thờ cúng ác thần là hiện tượng đặc biệt trong đời sống văn hóa dân gian, giống như việc thờ cúng Phạm Nhan xung quanh hiện tượng thờ cúng ác thần cũng có những quan niệm khác nhau: Có những quan niệm phản đối việc thờ cúng và thực hiện hành vi tín ngưỡng với những loại thần chuyên gieo việc ác, lại có những quan niệm cho rằng việc thờ cúng thần ác là hành vi hợp thời nhằm mang lại sự bình an trong chính tinh thần của con người. Niềm mong cầu ấy cũng là lí do khiến tục thờ ác thần được nuôi dưỡng và bảo mật trong đời sống văn hóa dân gian người Việt từ bao đời nay.

4.2.2. Di tích thờ ác thần

Di tích thờ ác thần thường là những ngôi miếu, ngôi nghè nhỏ nằm khiêm nhường, ẩn nấp trong mỗi làng quê hay nơi bến sông, gốc cây trong làng. Việc thống kê chính xác các di tích thờ cúng ác thần của người Việt là điều vô cùng khó. Qua quá trình điền dã chúng tôi chỉ đưa ra một số địa điểm, di tích có tính chất đại diện cho hành vi tín ngưỡng này của nhân dân. Dựa vào kết quả điền dã chúng tôi đã lập bảng *4.3: Bảng thống kê di tích, địa điểm thờ cúng ác thần* trong đó có 18 di tích thờ ác thần.

Việc lập miếu thờ ác thần được diễn ra một cách tự phát trong dân gian. Sự quản lí của các cấp chính quyền cũng khó ngăn được bầu không khí tâm linh của nhân dân. Trong sự vọng tưởng về một thế giới khác ở đó cũng có chính và tà, có thiện và ác đã tác động tới những hành vi tín ngưỡng của cộng đồng.

4.2.3. Những nghi lễ và tập tục thờ cúng ác thần của người Việt

Nghi lễ thờ cúng ác thần mang sắc thái riêng của từng địa phương cũng như tùy thuộc vào những điều bí ẩn đằng sau mỗi một chân dung ác thần. Mỗi vùng, miền có sắc thái văn hoá khác nhau nên cũng có sự ảnh hưởng và chi phối để tạo nên diện mạo đa sắc của loại hình tín ngưỡng này. Tuy vậy, các nghi thức thờ cúng ác thần đa phần được tiến hành đơn giản.

Tục hèm thể hiện ở những lễ vật dâng lên cúng thần. Xưa kia đa phần những thần có xuất thân là nhiên thần được nhân dân gán cho những sức mạnh hung dữ, có

khả năng nhấn chìm cả sự sống. Trước sự dữ dằn của các thần, con người quan niệm dùng chính thân xác người để hiến tế là cách thể hiện thành ý nhất. Bởi vậy, hằng năm dân làng đều phải tìm một người thế mạng cho cả cộng đồng, để dâng tặng cho các thần. Khi sự nhận thức của con người đã văn minh hơn, tục này dần xóa bỏ. Người ta sẽ nghĩ ra những cách khác nhau để ứng xử, đối đãi với các thần.

4.3. Những đặc điểm có tính chất quy luật trong tín ngưỡng thờ Phạm Nhan và tục thờ ác thần của người Việt

4.3.1. Đặc điểm về nguồn gốc của việc thờ cúng ác thần

Thờ cúng ác thần có nguồn gốc từ quan niệm vạn vật hữu linh phổ biến ở các quốc gia trên thế giới. Từ thời nguyên thủy loài người luôn có niềm tin về sự tồn tại của một thế giới hồn linh rộng lớn. Ở đó có vô số các vị thần linh có sức mạnh siêu nhiên thường xuyên tác động đến đời sống của con người.

Thờ Thần là hành vi thể hiện sự sùng bái của con người với những linh hồn có năng lực đặc biệt. Trong thế giới thần linh vô cùng phức tạp của người nguyên thủy thần được phân chia thành hai loại: thần thiện và thần ác. Ở đó thần thiện và thần ác đều được thờ cúng, phụng sự, thậm chí con người đôi khi sợ hãi và phục tùng thần ác hơn là thần thiện.

Tín ngưỡng và tục thờ ác thần có ở rất nhiều quốc gia, dân tộc trên thế giới. Việt Nam cũng ảnh hưởng quan niệm chung đó từ những nền văn hóa, tín ngưỡng lớn cùng với những đặc trưng riêng của tín ngưỡng bản địa mà việc thờ cúng ác thần không nằm ngoài quan niệm về sự tồn tại của thế giới hồn linh và tâm thức "có thờ có thiêng, có kiêng có lành" của dân gian.

4.3.2. Đặc điểm về bản chất của việc thờ ác thần

Tín ngưỡng dân gian là biểu tượng của sự cố kết cộng đồng, thông qua những niềm tin và tập tục, lễ thức cầu cúng của tập thể nhân dân. Việc thờ cúng ác thần tồn tại trong đời sống văn hóa Việt mang bản chất của một nền tín ngưỡng đậm chất dân chủ, giàu tính nhân bản và mang tính nhân dân.

Tín ngưỡng thờ ác thần song hành với tín ngưỡng thờ phúc thần cũng nhằm cân bằng thế giới quan đậm tính tâm linh của đa số dân chúng Việt Nam. Bản chất của việc thờ cúng ác thần cũng chính là niềm mong cầu một cuộc sống bình an, tai

qua nạn khỏi của dân gian. Thờ cúng ác thần xuất phát từ nhu cầu tâm linh của nhân dân. Việc thờ cúng vì được truyền từ đời này qua đời khác, lâu dần trở thành thói quen trong sinh hoạt văn hóa cộng đồng. Hành vi thờ cúng ác thần lý giải sức mạnh chi phối và chế ngự của tín ngưỡng, của niềm tin trong dân gian.

Tiểu kết chương 4

Trong chương 4: *Tín ngưỡng thờ Phạm Nhan trong tục thờ ác thần của người Việt* chúng tôi đã triển khai 3 nội dung chính: *Hiện tượng Phạm Nhan trong văn hóa tín ngưỡng người Việt; Tín ngưỡng, tục thờ ác thần của người Việt; Những đặc điểm có tính chất quy luật trong tín ngưỡng thờ Phạm Nhan và tục thờ ác thần của người Việt.*

Tìm hiểu hiện tượng Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian chúng tôi nhận thấy đây là một hiện tượng đặc biệt. Tín ngưỡng thờ Phạm Nhan mang bản chất của tín ngưỡng thờ ác thần. Chúng tôi đã tìm hiểu và đưa ra những quan niệm khác nhau có liên quan tới việc thờ cúng Phạm Nhan, thống kê một số di tích, tàn tích để lại dấu ấn của việc thực hiện hành vi thờ cúng Phạm Nhan trong dân gian, đồng thời đưa ra sự đối sánh giữa tín ngưỡng Phạm Nhan trong sự tương phản với tín ngưỡng thờ phúc thần Trần Hưng Đạo.

Tín ngưỡng thờ ác thần là một loại hình tín ngưỡng đặc biệt trong dân gian. Đây cũng là một vấn đề chưa có một công trình chuyên khảo đề cập tới. Chúng tôi cố gắng tổng hợp những nét chung nhất về loại hình tín ngưỡng này: quan niệm dân gian về việc thờ cúng ác thần, các di tích thờ ác thần và những nghi lễ, tập tục thờ ác thần trong đời sống văn hóa người Việt.

Cũng trong chương 4, tác giả luận án đưa ra những đặc điểm có tính chất quy luật trong tín ngưỡng thờ Phạm Nhan và tục thờ ác thần của người Việt: lí giải nguồn gốc, bản chất của việc thờ cúng ác thần đã và đang hiện tồn trong dân gian. Không gian văn hóa của tín ngưỡng ác thần nằm trong khuôn khổ mỗi làng, mỗi địa phương khác nhau. Và xuất phát từ quan niệm về sự tồn tại của hai thế giới thực và ảo, con người đã hình dung ra sự tồn tại của các vị thần ác cùng với hệ thống phúc thần tạo nên một màu sắc tổng hợp, đa tạp trong tín ngưỡng dân gian.

KẾT LUẬN

Đề tài luận án được chúng tôi nghiên cứu, tìm hiểu: "*Truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt ở Bắc Bộ*". Quá trình thực hiện, nghiên cứu và hoàn thiện luận án, chúng tôi thấy được nhiều giá trị và ý nghĩa thiết thực trên nhiều phương diện:

Về cơ sở lí thuyết: Nghiên cứu về thần và tục thờ thần đã có một bề dày lịch sử. Ở đó các nhà nghiên cứu đều khẳng định: thờ thần là một hoạt động tâm linh thừa nhận về sự hiện hữu của các thế lực siêu nhiên, có quyền lực siêu phàm, có thể tác động đến đời sống của con người. Không chỉ riêng ở Việt Nam mà nhiều nước trên thế giới đạo thờ thần cũng hết sức phức tạp và mang nhiều màu sắc khác nhau. Sở dĩ con người tin vào sự tồn tại của thần là do ý niệm về linh hồn. Thuyết hồn linh mà Tylor là người đại diện đã nghiên cứu và chỉ ra rằng tất cả mọi sinh vật, hiện tượng đều có hồn và có thể là thần linh tùy thuộc vào kích cỡ, hình thù hoặc hoàn cảnh xuất thân của nó. Con người thường gán cho thần thánh những hình ảnh, những niềm say mê và cả bản chất con người. Trong thế giới có người xấu, người tốt, ở cõi thần cũng tồn tại thần thiện - thần ác. Thần thiện thường ban phước che chở cho nhân gian còn thần ác thường giáng họa, gây đại loạn. Nhưng cả hai loại thần đều được nhân dân thờ cúng, phụng sự. Một mặt kính vì ơn, một mặt kính vì sợ tất cả tạo nên một sự cân bằng trong bầu không khí tín ngưỡng dân gian. Trên cơ sở lí thuyết và thực tiễn đó, chúng tôi có căn cứ để triển khai đề tài và khai thác những đặc điểm về một thế giới thần linh đa tạp trong văn hóa Việt trong đó tín ngưỡng thờ ác thần là một loại hình tín ngưỡng đặc biệt.

Về góc độ nghiên cứu văn học dân gian: Truyền thuyết là một thể loại hấp dẫn trong văn học dân gian bởi tính chất vừa huyền bí lại vừa gắn liền với các yếu tố lịch sử. Sự kết hợp giữa những yếu tố vừa hư vừa thực tạo nên một bầu không khí linh thiêng gắn liền với sinh hoạt văn hóa tín ngưỡng của dân gian. Truyền thuyết Phạm Nhan lại mang một hình hài và sắc vị khác hẳn với những truyền thuyết lịch sử xưa nay. Bởi hình tượng nhân vật vốn là tên tướng giặc xâm lược, sau này lại trở thành ác thần trú ngụ khắp nơi trên mỗi miền đất Việt để tác oai, gây họa. Đề tài luận án đã xử lí nguồn tư liệu dân gian cũng như một số tư liệu trong thư tịch cổ hiếm hoi có đề cập đến nhân vật này. Chúng tôi đã tiến hành diễn hóa cốt truyện và môtip truyền thuyết Phạm Nhan để thấy rõ sự khác biệt giữa truyền thuyết về ác thần với các truyền

thuyết về phúc thần khác. Một nhân vật phản diện, một mảng truyền thuyết xưa nay ít được chú ý đến trở thành đối tượng nghiên cứu của luận án mang đến một màu sắc mới trong nghiên cứu về truyền thuyết của người Việt. Nhân vật Phạm Nhan thuộc một tuyến khác trong hệ thống nhân vật truyền thuyết của người Việt. Một kẻ trong người mang hai dòng máu Nam - Bắc, nhưng lại lợi dụng điều đó để gây họa cho nước nhà. Theo vó ngựa quân Nguyên sang xâm lược nước ta trở thành kẻ thù của nhân dân. Sau khi bị trừng trị dưới tay kiếm của Hưng Đạo Vương lại tiếp tục tái sinh gây họa trở thành một ác thần tiêu biểu trong đời sống tâm linh Việt. Chúng tôi mạnh dạn đặt chân vào địa hạt mới trong nghiên cứu về truyền thuyết, để thấy được một diện mạo truyền thuyết dân tộc đa sắc màu hơn. Với một dân tộc trải qua hàng nghìn năm lịch sử đấu tranh dựng nước và giữ nước thì truyền thuyết dân gian càng trở nên quan trọng trong việc đem đến nhận thức và giáo dục những bài học về lịch sử, về lòng yêu nước và ý thức trách nhiệm với cộng đồng dân tộc. Truyền thuyết Phạm Nhan được đặt bên cạnh truyền thuyết về người anh hùng cứu nước Trần Hưng Đạo thêm một lần khẳng định sức mạnh của chính nghĩa sẽ chiến thắng những âm mưu đen tối và ác bá. Hình tượng Phạm Nhan trong truyền thuyết nhắc nhớ với muôn đời sau về một kẻ sống một đời nhưng để lại nỗi nhục muôn đời. Đó cũng chính là đóng góp mới của đề tài khi chúng tôi tìm hiểu truyền thuyết Phạm Nhan dưới góc độ nghiên cứu văn học dân gian.

Về góc độ nghiên cứu văn hóa dân gian: Tìm hiểu hiện tượng Phạm Nhan trong đời sống văn hóa dân gian chúng tôi nhận thấy đây là một hiện tượng đặc biệt. Tín ngưỡng Phạm Nhan mang bản chất của tín ngưỡng thờ ác thần. Sự ảnh hưởng của Phạm Nhan trong đời sống dân gian được thể hiện trong cả tín ngưỡng và phong tục dân gian. Những nghi lễ thờ cúng, những tập tục có nguồn gốc từ câu chuyện Phạm Nhan như: tục chữa bệnh, tục cầu con, tục che mặt của người phụ nữ và còn nhiều hèm tục kiêng kỵ khác cho thấy sự ám ảnh không nhỏ và mối liên hệ đặc biệt giữa truyền thuyết Phạm Nhan với đời sống văn hóa cộng đồng. Trước vị thần chủ trì cái ác, cái xấu nhân dân không mong cầu hay khẩn nguyện được ban tài, tiếp lộc như đối với những vị phúc thần. Cái mà con người muốn đổi lại từ sự phục tùng, và những nghi thức lễ tục đối với ác thần chính là niềm mong mỏi được bình an. Để thấy được diện mạo tổng quát của tín ngưỡng dân gian chúng tôi đặt đối sánh giữa hai cặp nhân vật, hai hình thức tín ngưỡng tương phản nhau. Phạm Nhan và Đức Thánh Trần không chỉ là cặp nhân vật sóng đôi có những chi tiết liên quan mật thiết

đến nhau trong truyền thuyết mà còn đại diện cho hai hình thức tín ngưỡng tiêu biểu của người Việt. Đức Thánh Trần là đại diện cho hình thức tín ngưỡng thờ phúc thần của người Việt. Phạm Nhan lại là đại diện cho hình thức tín ngưỡng thờ ác thần. Một cặp nhân vật có nhân hình và nhân tính hoàn toàn đối lập nhau, người chính kẻ tà, kẻ gian người hùng, người thiện kẻ ác đã cho thấy những màu sắc khác nhau trong văn hóa dân tộc.

Đặt Phạm Nhan như một hiện tượng tiêu biểu, luận án còn phác họa một diện mạo tín ngưỡng đa thần của người Việt, trong đó tín ngưỡng thờ ác thần được xem như một loại hình độc và lạ. Thờ cúng ác thần có nguồn gốc từ quan niệm về thế giới hồn linh ở đó có cả điều thiện và điều ác. Thần thiện và thần ác được xác định do chức năng của thần chi phối. Những ác thần đã và đang tồn tại trong đời sống tâm linh người Việt bao gồm những thần có nguồn gốc tự nhiên như thần sông, thần biển, thần cây...; những thần có xuất thân ngoại bang là những tên tướng giặc, những người Tàu trôi đến đất Việt; những thần là nhân thần xuất thân tầm thường nhưng chết vào giờ linh lại tác oai tác quái, quấy nhiễu người trần. Việc thờ cúng ác thần tồn tại trong đời sống văn hóa Việt mang bản chất của một nền tín ngưỡng đậm chất dân chủ, giàu tính nhân bản và mang tính nhân dân. Thờ cúng ác thần có những điểm khác biệt rõ rệt với các hình thức tín ngưỡng khác của người Việt. Đặc trưng của tín ngưỡng thờ ác thần là được thực hiện trong bí mật và mang tính quy ước riêng của mỗi một cộng đồng. Từ hiện tượng Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt, chúng ta có sự nhận thức về thế giới thần và người đa chiều hơn.

Về lĩnh vực học thuật: Luận án "Truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt ở Bắc Bộ" đã đem lại cho chúng tôi nhiều kinh nghiệm và kiến thức nghiên cứu Folklore. Đó là kinh nghiệm sưu tầm, khảo sát tác phẩm văn học dân gian; hệ thống, phân tích giá trị của truyền thuyết về nội dung và thi pháp, khả năng đối chiếu so sánh. Qua đó chúng tôi có thể nhận diện một cách sâu sắc hơn về đặc trưng thể loại cũng như vốn văn hóa tín ngưỡng phong phú của đời sống dân gian.

Đề tài: "Truyền thuyết Phạm Nhan và tín ngưỡng thờ ác thần của người Việt ở Bắc Bộ" mà chúng tôi thực hiện mới chỉ là bước đầu đặt chân tới một vùng đất mới. Chúng tôi mới dừng lại ở việc phác điểm để thấy diện. Việc mở rộng và đi sâu nghiên cứu vấn đề này ở nhiều khu vực khác nhau trong cả nước, sẽ đem đến những hiệu quả nghiên cứu hữu ích và toàn diện hơn.

DANH MỤC NHỮNG CÔNG TRÌNH ĐÃ CÔNG BỐ LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI LUẬN ÁN

1. Đoàn Thị Ngọc Anh, (2016), "*Khảo sát truyền thuyết Phạm Nhan ở thị xã Quảng Yên - Quảng Ninh*", Kỉ yếu hội thảo sau đại học, Trường Đại học Sư phạm Hà Nội, NXB Đại học Sư phạm, ISBN 978- 604-54-3343-0 Tháng 9/2016, tr. 13 -18
2. Đoàn Thị Ngọc Anh, (2017), "*Hình tượng Phạm Nhan trong truyền thuyết dân gian người Việt*", Tạp chí khoa học trường Đại học Sư Phạm Hà Nội, ISSN 2354 - 1067; Volume 62; Issue 11 - 2017; tr 76 - 80
3. Đoàn Thị Ngọc Anh (2018), "*Sự tương phản giữa Đức Thánh Trần và Phạm Nhan về truyền thuyết và tục thờ*", Tạp chí khoa học trường Đại học Sư Phạm Hà Nội, ISSN 2354 - 1067; Volume 63; Issue 1 - 2018; tr 68 - 73
4. Đoàn Thị Ngọc Anh, (2018), "*Truyền thuyết Phạm Nhan và những bí ẩn ở nơi thờ cúng*", Tạp chí KH trường ĐHHP, số 27 (T3/ 2018) tr 24 - 29
5. Đoàn Thị Ngọc Anh (2018), "*Truyền thuyết Phạm Nhan với một số phong tục dân gian*", Kỉ yếu hội thảo KH Quốc gia: Cán bộ trẻ với đổi mới sáng tạo nâng cao năng lực tiếp cận cách mạng công nghiệp 4.0, NXB Quốc gia Hà Nội, tháng 8/2018, ISBN: 978-604-968-493-7 tr 544 – 550
6. Đoàn Thị Ngọc Anh (2019), *"Hệ thống truyền thuyết Phạm Nhan của người Việt ở Bắc Bộ"*, Đề tài khoa học cấp trường, Đại Học Hải Phòng, tháng 4/2019, Mã số: ĐT.XHNV.2019.01